

Młyn papierniczy w Dusznikach-Zdroju – ikonografia

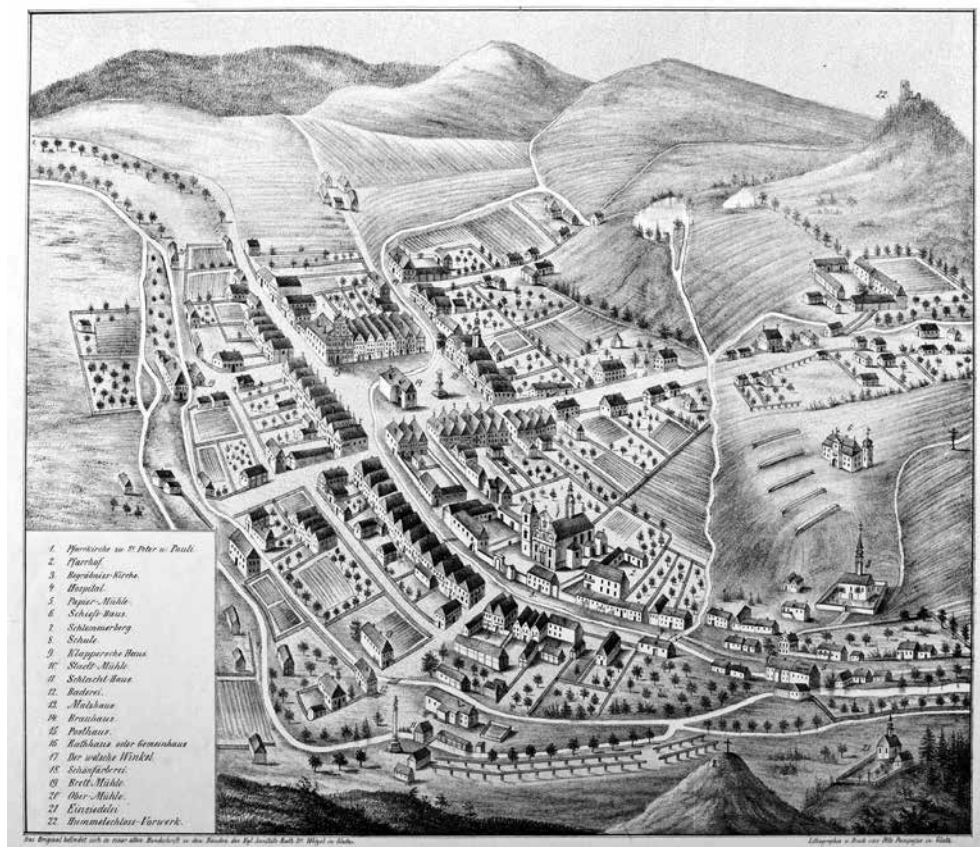
W tym roku Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju obchodzi niezwykle jubileusz. Dnia 24 sierpnia br. minęło 450 lat od ukazania się pierwszej znanej wzmianki na temat miejscowej papierni, od 1968 roku będącej siedzibą duszniczego Muzeum. Z tej okazji w zabytkowym młynie papierniczym przygotowano wystawę poświęconą jego ikonografii, na którą złożyły się dzieła grafiki, malarstwa, fotografii, snycerstwa i medalierstwa, pochodzące głównie ze zbiorów Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, ale też z Muzeum Narodowego we Wrocławiu, Muzeum Ziemi Kłodzkiej w Kłodzku i ze zbiorów prywatnych. Dzieła pokazano chronologicznie, uwzględniając podział na poszczególne dziedziny sztuk plastycznych. Podkreślono w ten sposób dokumentacyjną i artystyczną funkcję prezentowanych prac. Dokumentacja wizualna młyna pozwala prześledzić zmiany architektoniczne dotyczące jego budynku, zachodzące w ciągu wieków w przeobrażającej się przestrzeni urbanistycznej. Jednocześnie jest artystycznym przekazem twórców minionych epok i związanych z nimi stylów oraz tendencji w sztukach plastycznych.

Szesnastowieczna papiernia dusznicka została zniszczona przez powódź w 1601 roku, dlatego też materialnych śladów po niej pozostało niewiele. Są to przede wszystkim nieliczne papiery ręcznie czerpane znakowane filigranem papierni, datowane na około 1591 rok¹. Z tego też względu zebrany materiał ikonograficzny dotyczy zachowanego do dziś siedemnastowiecznego budynku młyna papierniczego.

Tę niecodzienną podróż w czasie rozpoczyna na wystawie pochodząca z XIX wieku litografia Otto F. Pompejusa, wykonana według rysunku Friedricha B. Wernera. Przedstawia ona Duszniki w 1737 roku (*Reinerz aus der Vogelschau 1737*)², a widoczna na grafice papiernia jest jej najstarszym znanym wyobrażeniem plastycznym.

¹ Filigran zajmuje środek półarkusza, przedstawia postać św. Piotra *en face* w kole o średnicy 30–40 mm. Zob. Ch.M. Briquet, *Les filigranes*, Leipzig 1923, fil. nr 7615; F. Hössle, *Alte Papiermühlen der Provinz Schlesien*, „Der Papier-Fabrikant” 1935, z. 33, s. 280; E.J. Labarre, *The Nostitz Papers*, „Monumenta Chartae Papyraceae”, Hilversum 1956, t. 5, s. 64; K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1961, s. 165. Identyczny filigran znajduje się w zbiorach Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju [dalej: MPD], sygn. MD 543 AH.

² Litografia z albumu F. A. Pompejus, *Album der Grafschaft Glatz, oder Abbildungen der Städte, Kirchen, Klöster, Schlösser und Burgen derselben, vor mehr als 150 Jahren*. Glatz 1862. Muzeum Ziemi Kłodzkiej w Kłodzku, sygn. MZK-KOW-166/19.

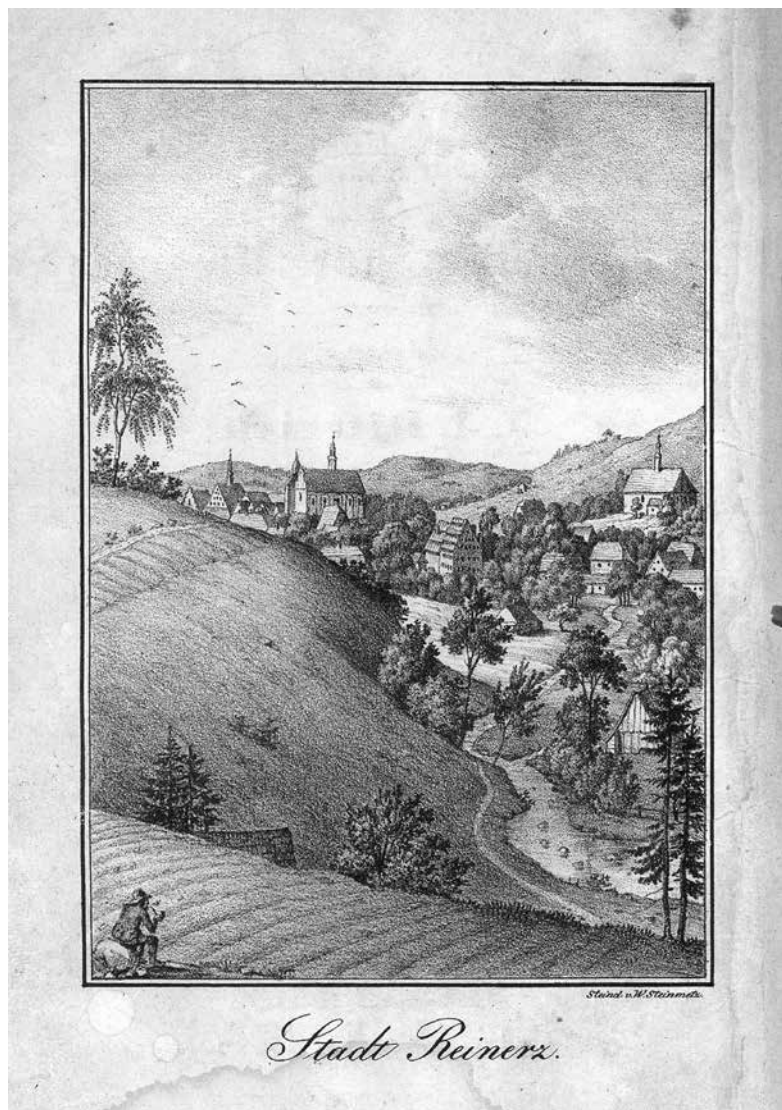

Fot. 1. F.A. Pompejus, Reinerz aus der Vogelschau 1737, litografia 1862, Muzeum Ziemi Kłodzkiej w Kłodzku, sygn. MZK-KOW-166/19

Litografia – jako jedna z technik powielanych, rozpowszechniona pod koniec XVIII wieku – w następnym stuleciu była bardzo często używana w drukarstwie do ilustrowania czasopism i książek. Obok wcześniej stosowanych miedziorytu i akwaforoty – litografia przeznaczona była dla szerokiego kręgu odbiorców, a w następstwie rozwijającego się ruchu turystycznego także dla osób poszukujących pamiątek turystycznych.

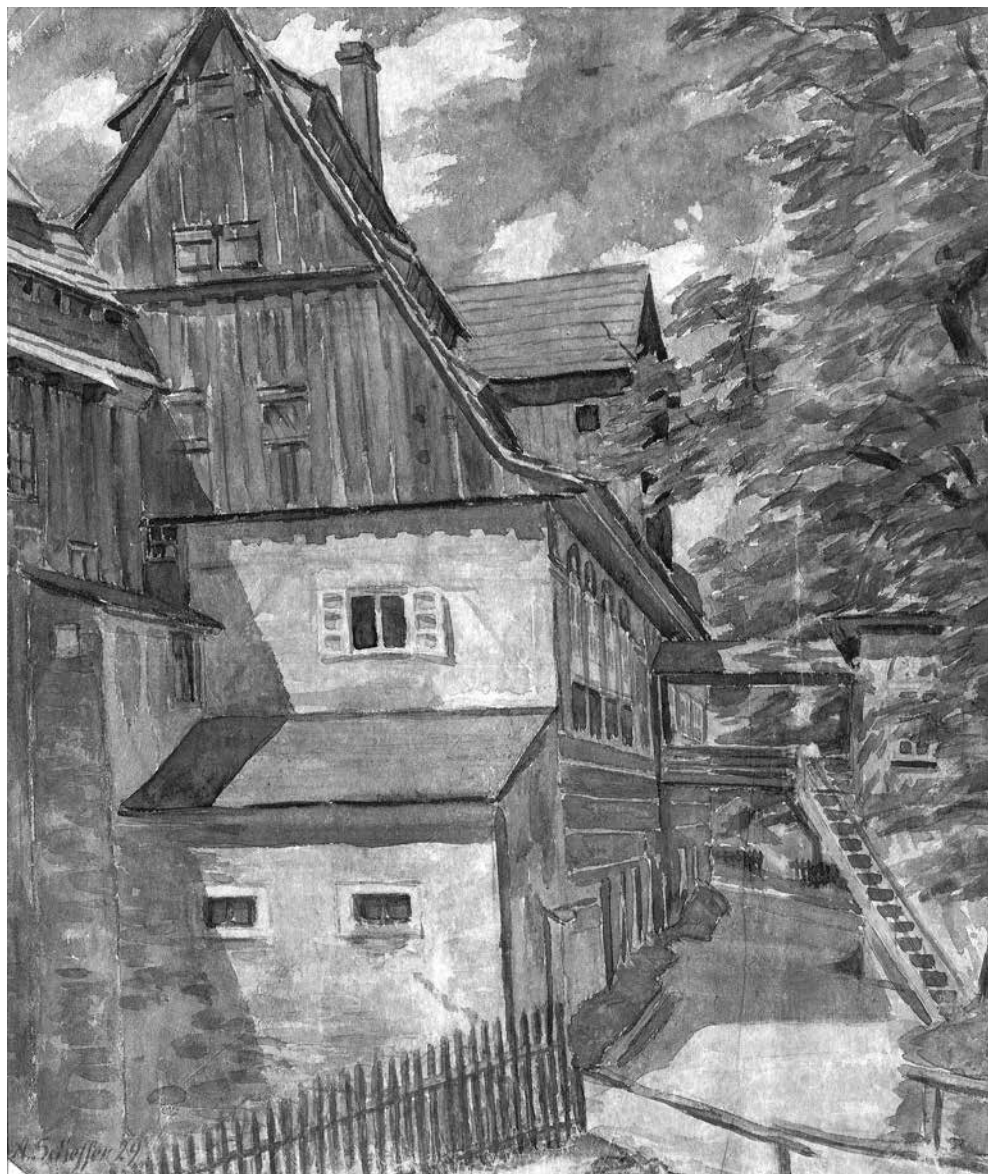
Widoki papierni znajdziemy więc w dziewiętnastowiecznych grafikach Friedricha Gottloba Endlera i W. Steinmetza, reprodukowanych nierzadko w ówczesnych publikacjach³.

³ J.J. Dittrich, Reinerz, seine heilquellen und Umgegend, Breslau 1838, Muzeum Ziemi Kłodzkiej w Kłodzku, sygn. 3882; Der Breslauer Erzähler, Breslau 1807. Ekspozowana na wystawie litografia W. Steinmetza pochodzi ze zbiorów Muzeum Narodowego we Wrocławiu, sygn. VII-607.

Fot. 2. W. Steinmetz, *Stadt Reinerz*, 1838, litografia, Muzeum Narodowe we Wrocławiu, sygn. MNWr. VII-607

W latach 20. i 30. minionego stulecia młyn papierniczy stał się przedmiotem zainteresowania malarzy pejzażystów związanych ze środowiskiem skupionym wokół wrocławskiej Akademii Sztuki i Rzemiosła Artystycznego. Zainteresowanie artystów śląskich malowniczą architekturą młyna zaowocowało serią nastrojowych prac malarskich i graficznych Otto Müllera-Hartau, A. Schöffera czy Kurta Langer.

Fot. 3. A. Schöffler; Papiernia dusznicka, 1929, akwarela, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 358 A

Fot. 4. O. Müller-Hartau, *Papiernia dusznicka*, 1931, olej/tektura, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 322 A

W tym czasie rękodzielnicza produkcja papieru w Dusznikach traciła na znaczeniu, rosła natomiast zabytkowa wartość dusznickiej papierni. Rozważano nawet urządzenie w niej regionalnego muzeum rzemiosła. Widoki zabytkowego młyna pojawiały się coraz częściej na pocztówkach⁴, a także na pieniądzach zastępczych, których emisje służyły również celom propagandowym i reklamowym. Emitowane w 1921 roku przez urząd miasta Duszniki zastępcze pieniądze w formie papierowych bonów, ozdobionych grafiką Antona Junga, drukowało znane głogowskie wydawnictwo Flemminga i Wiskotta (*Flemming-Wiskott A.-G. Glogau*)⁵. Z lat 30. ubiegłego wieku pochodzi też cykl fotografii papierni, wykonanych częściowo z negatywów szklanych.

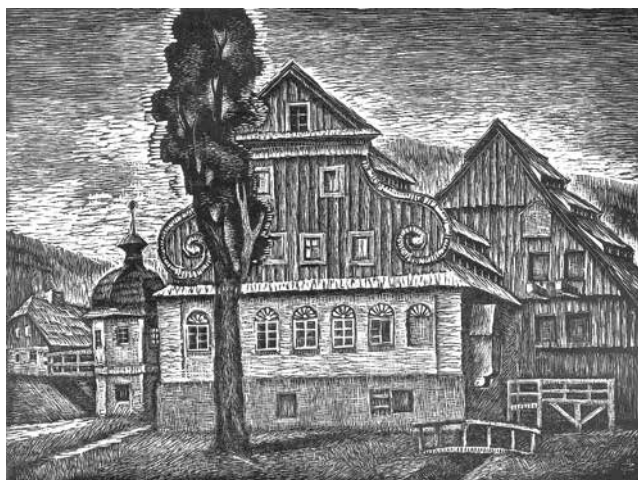
⁴ Najwcześniejsze znane pocztówki, datowane na pierwszą dekadę XX wieku, przedstawiają młyn papierniczy i są reprodukcjami dzieł malarskich np. Paula Austa. Za najstarsze kartki uważane są między innymi pocztówki ilustrujące najwyższy szczyt Karkonoszy – Śnieżkę, datowane na 1873 rok.

⁵ Carl Flemming (1806–1878) w 1834 roku założył w Głogowie oficynę wydawniczą, w 1919 roku połączoną w spółkę z wrocławską firmą Wiskottów, których przodkowie byli producentami papieru. Zob. D. Błaszczuk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 4: S–Z, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2010, t. 4, s. 199. W latach 20. XX wieku głogowska firma była jedną z większych na Śląsku; drukowała głównie wydawnictwa kartograficzne, ale też banknoty, wysokiej jakości reprodukcje dzieł sztuki czy karty do gry. W 1931 roku wydawnictwo przeszło drogą licytacji na własność przedsiębiorcy Georga Westermana. Zob. L. Biały, *Z dziejów ruchu wydawniczego w Głogowie od początku XIX w. do 1939 r.*, „Roczniki Biblioteczne” 1988, nr 1, s. 17–27.

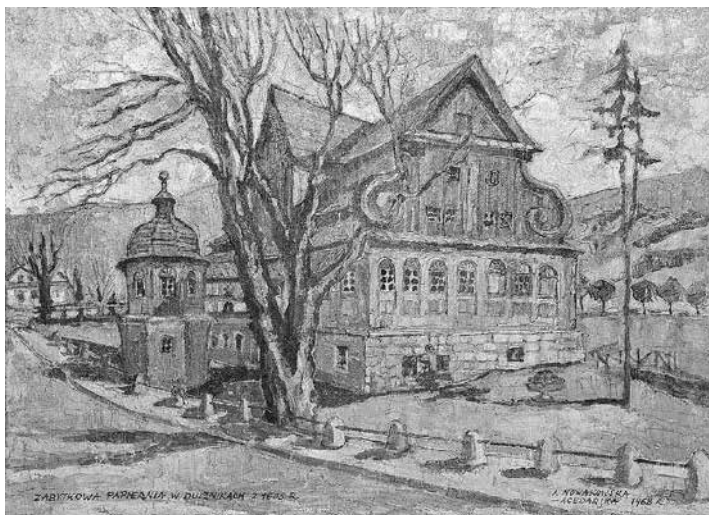
Fot. 5. Pieniądz zastępczy 1921, Wyd. Flemming-Wiskott Glogau, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 926/12 AH

Ikonografia papierni z okresu powojennego obfituje przede wszystkim w dzieła malarskie i graficzne artystów bądź związanych z początkami dusznickiego Muzeum Papiernictwa, bądź też z nim współpracujących w następnych latach. Zygmunt Acedański był jednym z autorów wystroju plastycznego Muzeum i pierwszej ekspozycji muzealnej⁶. Natomiast Artur Goliński obecnie prowadzi pracownię grafiki w dusznickiej placówce.

Fot. 6. Z. Acedański, Młyn papierniczy w Dusznikach Zdroju, 1968, linoryt, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 246 A

⁶ Umowa-zlecenie z dnia 10.06.1970, Archiwum MPD,teczka „Wystawy stałe”, DO-601.

Fot. 7. I. Nowakowska-Acedańska, Zabytkowa piarnia w Dusznikach z 1605 r., 1968, olej/plótno, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 240 A

Fot. 8. A. Goliński, Papiernia, 2009, intaglio, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 10 A mp

Fot. 9. W. Kolbusz, *Papiernia w Dusznikach Zdroju*, 2012, akwarela, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 368/1 A

Z dziejów młyna papierniczego w Dusznikach-Zdroju

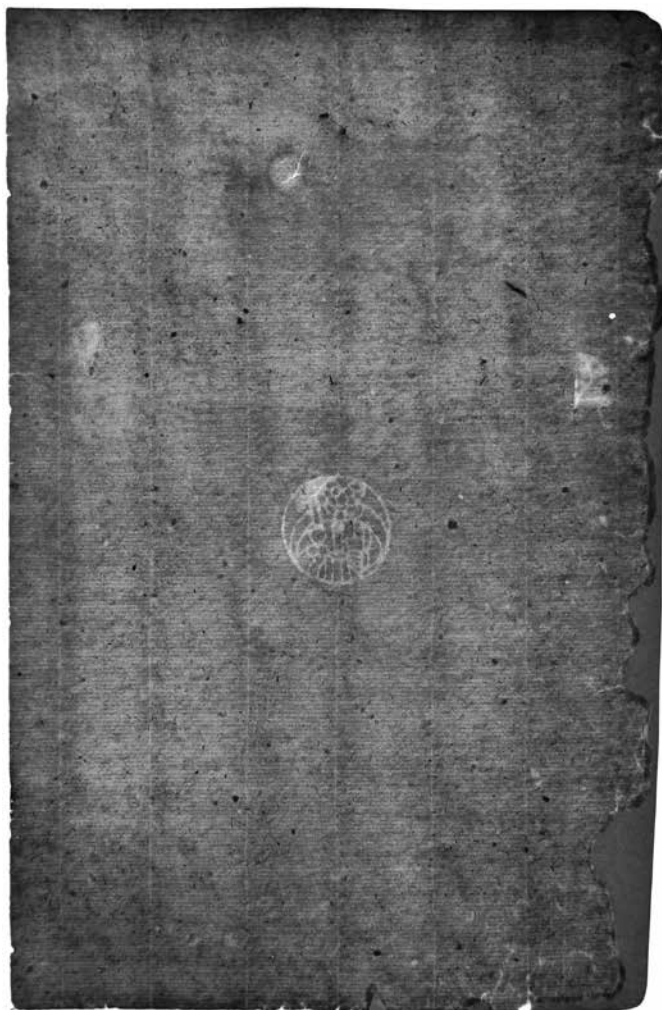
Tradycje papiernicze w Dusznikach-Zdroju sięgają XVI wieku. Dokładny czas powstania dusznickiej papierni i nazwisko jej budowniczego nie są jednak znane. Część badaczy, powołując się na zapisy w księgach miejskich Dusznik z połowy XVI wieku, podaje trzy daty związane z początkiem papierni: 1560, 1561 i 1562 rok⁷. Niestety, nie cytują oni treści wspomnianych archiwaliów. Jedynie Wilhelm Hohaus w publikacji z 1886 roku przytacza fragment dokumentu zawierającego informację o sprzedaży w 1562 roku części młyna papiernikowi o nazwisku Nicol Kretschmer. Píše

⁷ W. Tomaszewska, *Historia zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy” 15 (1959), z. 11, s. 358; eadem, *Z dziejów zabytkowej papierni w Dusznikach*, „Przegląd Papierniczy” 22 (1964), z. 12, s. 407–408. F. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, Bd. 9, Brieg 1789, s. 213, pisze najwcześniej o pierwszej papierni dusznickiej, istniejącej przed 1562 rokiem. Autor nie cytuje jednak źródła tej informacji. Dzieło Zimmermanna przetłumaczył i opracował P. Pregiel, *Duszniki przez Zimmermanna opisane*, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2010, t. 4, s. 81–104.

on, iż „w dniu św. Bartłomieja 1562 roku przed szanowną radą miejską stanął Ambrosius Tepper, znany papiernik, i zeznał, że prawnie i uczciwie sprzedaje Nicolowi Kretschmerowi swoją część młyna papierniczego”⁸.

Ta informacja pozwala przypuszczać, że dusznicki młyn papierniczy był wówczas własnością kilku osób, a pierwotnie być może należał do miasta, gdyż najwcześniejsze znane filigrany, którymi znakowano papiery wyrabiane w Dusznikach, wyobrażają herb Dusznik, przedstawiający patrona kościoła parafialnego – św. Piotra – z atrybutami: kluczem i księgą.

Dokładny czas ukształtowania się herbu Dusznik nie jest znany. Najstarsza pieczęć miasta z herbem Dusznik pochodzi z końca XVI wieku, a najwcześniejszy jej odcisk widnieje na dokumencie z 1602 roku⁹.

Fot. 10. Filigran dusznicki, ok. 1591, Muzeum Papiernictwa w Dusznikach Zdroju, sygn. MD 543/2 AH

⁸ W. Hohaus, *Die Papierfabrikation in der Grafschaft Glatz*, „Glazer Vierteljahrschrift für Geschichte und Heimatkunde der Grafschaft Glatz” 1886, s. 222. Autor powołuje się na niezachowany dokument z akt dusznickiego ratusza. Dokument cytuje in extenso: „Vor einen ehrsamem und festen Rat ist kommen und gestanden Ambrosius Tepper, Papierer, bekannte und sagte aus, daß er recht und redlich verkauft Nicol Kretschmern seinen Teil an der Papiermühle”.

⁹ M. Haisig, *Herby miast Ziemi Kłodzkiej*, „Zeszyty Muzeum Ziemi Kłodzkiej” 1992, z. 4, s. 29; H. Saurma, *Wappenbuch der Schlesien Städte und Städtel*, Berlin 1870, s. 270.

Fot. 11. Pieczęć Dusznik-Zdroju, XVII w.

Zwyczaj znakowania papierów filigranami z herbem miejskim był powszechnie stosowany w szesnastowiecznych papierniach śląskich należących do miasta bądź położonych na gruntach, których właścicielem było miasto.

Pierwsza, szesnastowieczna papiernia dusznicka uległa zniszczeniu podczas powodzi w 1601 roku. Obecny budynek młyna papierniczego pochodzi z 1605 bądź 1606 roku. Datowanie zachowanej budowli przyjęto na podstawie drukowanych źródeł, opracowań oraz inskrypcji wyrytej na kamiennej belce nadproża wejścia w przyziemiu północnej elewacji budynku głównego papierni: „G.K.1605”, niżej: „A.O.H.1802”. Niestety, nie zachowała się chorągiewka na kuli wieńczącej kopułowy dach pawilonu wejściowego. Inicjały i data na chorągiewce: „G.K.1606” sugerowały zakończenie budowy papierni w 1606 roku¹⁰.

Odbudowę i rozbudowę papierni zawdzięczamy Gregorowi Kretschmerowi, synowi Nicola. Jego potomkowie zarządzali młynem papierniczym aż do 1706 roku,

¹⁰ J.G. Knie, *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und anderen Orte der Königl. Preuß. Provinz Schlesien*, Berlin 1831, s. 1005; J.J. Dittrich, *Reinerz, seine heilquellen und Umgegend* [3], s. 132; R. Becker, *Die Begräbniskirche zum heiligen Kreuz in Reinerz*, Breslau 1925, s. 14–32; W. Tomaszewska, *Historia zabytkowej papierni...* [7], s. 358; *eadem*, *Z dziejów zabytkowej papierni...* [7], s. 168.

przyczyniając się do jego rozwoju i sławy¹¹. Papiernię duszniczką zaliczano w XVII wieku do najwyżej cenionych na Śląsku. Potwierdzeniem wyjątkowej roli Kretschmerów w historii duszniczego młyna były liczne wyróżnienia i przywileje, którymi ich obdarzano. W 1607 roku cesarz Rudolf II nadał im szlachectwo¹², a Christian Wilhelm Kretschmer, piastujący jednocześnie urząd burmistrza Dusznik, otrzymał w 1685 roku przywilej dostarczania papierów do wszystkich urzędów Wrocławia.

Dobrą sławę papierni podtrzymywali także kolejni właściciele i papiernicy z rodziny Antona Hellera, kierujący młynem do 1822 roku. Anton Heller w 1709 roku znacznie powiększył papiernię, zakupując i przystosowując sąsiednie zabudowania tartaku do wstępnej produkcji papieru. Ten drugi młyn, zwany dolnym, czynny był jeszcze w 1825 roku¹³. Hellerowie znacznie unowocześnili produkcję papieru, wprowadzając w 1719 roku koło nasiębierne, około 1737 roku holender, służący do mielenia szmat na masę papierniczą, w 1753 roku urządzenie do cięcia szmat i gładzenia papieru¹⁴. Usprawnienie procesu wytwarzania papieru wpłynęło na wzrost produkcji i jakość wyrabianego papieru, który w tym czasie „nie ustępował jakością oraz ceną dobrym holenderskim i francuskim wyrobom”¹⁵.

Na początku XIX wieku produkcja papiernicza na Śląsku zaczęła podupadać. W 1822 roku ostatni papiernik związany z rodziną Hellerów – Jan Leo Königer – sprzedał młyn drogą licytacji mistrzowi młynarskiemu z Ząbkowic Josefowi Wiehrowi¹⁶.

W latach 30. XIX wieku rozpoczęto na Śląsku maszynową produkcję papieru, która zdominowała mało rentowny, rękodzielniczy wyrób. Ręczną produkcję papieru przerwano w Dusznikach przypuszczalnie w 1905 roku¹⁷. W tym samym roku Carl Wiehr zainstalował w papierni cylindryczną maszynę firmy Füllner do wyrobu papieru i tektury, co wiązało się ze znaczną przebudową hali produkcyjnej. Mimo starań właścicieli papierni nie odzyskała dawnego znaczenia. W 1937 roku unieruchomiono produkcję papieru, a w maju 1939 roku papiernia jako cenny obiekt użytkowy przeszła na własność państwa. Obecnie w budynku siedemnastowiecznego młyna papierniczego mieści się Muzeum Papiernictwa, które powstało w 1968 roku.

¹¹ D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich do 1945 roku*, cz. 2: H–L, „Rocznik Muzeum Papiernictwa” 2008, t. 2, s. 155.

¹² M. Chmielewska, *Arms dokument of the Duszniki papermakers, brothers Gregor and Georg Kretschmer; dated 13th August 1607* [w:] *IPH Congress Book*, vol. 15, Duszniki-Zdrój 2004, s. 89–93.

¹³ K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego* [1], s. 73, 147.

¹⁴ W. Hohaus, *Die Papierfabrikation...* [8], s. 224–225; D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich...* [11], s. 119.

¹⁵ W. Hohaus, *Die Papierfabrikation...* [8], s. 225.

¹⁶ D. Błaszczyk, R. Sachs, *Słownik papierników śląskich...* [11], s. 145.

¹⁷ F. Hössle, *Altshlesische Papiermühlen*, „Der Papierfabrikant” 1913, zeszyt specjalny, s. 40; K. Maleczyńska, *Dzieje starego papiernictwa śląskiego* [1], s. 41, podaje, że w 1939 roku ręcznie czerpano w Dusznikach papier do celów bibliofilskich.

The Duszniki Zdrój Museum of Papermaking. Iconography

Summary

The tradition of papermaking in Duszniki-Zdrój reaches back to the 16th century, although the precise date when the paper mill there was established is unknown. However, exactly four hundred and fifty-years have passed since it was first mentioned in writing. To mark the occasion, the Duszniki-Zdrój Museum of Papermaking, which has been housed in the historical paper mill since 1968, has created an exhibition devoted to the building's iconography. Prints, paintings, photographs, woodcuts and engraved medals went on show, grouped in line with the field of visual art they represented and displayed chronologically within each grouping.

The collection of visual documentation relates to the surviving, 17th century building, since the original mill was ravaged by a flood in 1601 and the only material traces that remain of it are a few sheets of hand-made paper bearing its watermark and hailing from around 1591.

The works presented at the exhibition were created between 1862 and 2012 and, in the main, come from the holdings of the Duszniki Zdrój Museum of Papermaking, the National Museum in Krakow, the Kłodzko Lands Museum in Kłodzko and private collections.

Translation Caryl Swift

Papiermuseum in Bad Reinerz – Ikonographie

Zusammenfassung

Die Tradition der Papierherstellung in Bad Reinerz reicht bis ins 16. Jahrhundert, obwohl das genaue Datum der Errichtung der Reinerzer Papierfabrik nicht bekannt ist. Die erste bekannte Erwähnung der Papiermühle ist 450 Jahre alt. Aus diesem Anlass bereitete das Papiermuseum in Bad Reinerz, das sich seit dem Jahre 1968 in einer historischen Papiermühle befindet, eine Ausstellung zu seiner Ikonographie vor. Die Grafiken, Bilder, Fotografien, Holzschnitzereien und Medaillen wurden chronologisch, unter Berücksichtigung der einzelnen Bereiche der bildenden Kunst, aufgestellt.

Die gesammelte visuelle Dokumentation bezieht sich auf das Gebäude der Papiermühle aus dem 17. Jahrhundert, weil die erste Reinerzer Papiermühle im Jahre 1601 bei einer Flut zerstört wurde und die einzige greifbare Spur der früheren Aktivitäten sind die wenigen Bögen des Büttenpapiers mit einem Filigran aus dem Jahre 1591.

Die auf der Aufstellung präsentierten Werke sind in den Jahren 1862–2012 entstanden und stammen hauptsächlich aus den Sammlungen des Papiermuseums in Bad Reinerz und des Nationalmuseums in Breslau, des Museums des Glatzer Landes in Glatz und aus privaten Sammlungen.

Übersetzt von Sylvia Steinweber